

Дмитро Вирський

[Рец.:] Пивовар А.В. ПОСЕЛЕННЯ «ЗАДНІПРСЬКИХ МІСЦЬ» ДО УТВОРЕННЯ НОВОЇ СЕРБІЇ: В ДОКУМЕНТАХ СЕРЕДИНИ XVIII ст. – К.: Академперіодика, 2003. – 336 с.

Якось вже так склалося, що вітчизняні історики обдаровують своєю увагою передусім «столиці» та «кордони», залишаючи розлогу «сіру» зону поміж цими добре окресленими історико-територіальними об'єктами дослідження. Відтак, цілий ряд українських регіонів досі потрапляє у розряд «неісторичних», історія яких не варта уваги на загальнонаціональному (=академічному) рівні, і віддана на поталу «логографів» від аматорського краєзнавства.

До таких «попелюшок» вітчизняної історіографії належить і історія регіону наразі асоційованого із сучасною Кіровоградщиною. Єдиним справжнім історіографічним «брендом» ранньомодерного минулого цього краю лишається Нова Сербія – нетривалий (1752–1764 рр.) та доволі химерний соціально-адміністративний експеримент російського імперського уряду. Для більшості з тих, хто «впізнає» принаймні останній (а таких, скажімо прямо, зовсім небагато), регіональна історія до початку «новосербського проекту» губиться у широкому морі легендарно-міфологічної спадщини Запорожжя, слабо прив'язаної до конкретного місця розлогої Степової України.

Відтак, збірка історичних джерел, що майже непов'язані зі «священними коровами» місцевого ранньомодерного краєзнавства (Запорожжям і Новою Сербією) цілковито заскакує і вкотре змушує згадати щодо рідної «вітчизняної історіографії» притчу про голого короля. Бо неочікувано пересвідчуємося, що вже майже сконала, за всіма канонами, Гетьманщина 1730–1750-х рр. виявляється, як про те недвозначно свідчать численні сторінки збірки, живою, енергійною структурою, яка поширює свій вплив на нові території і далеко не завжди поступається імперському тискові. На диво складна і різнопланова картина життя українського населення краю, повсякденної присутності Старої

України в його історії – ось що справді вражає, коли гортаєш сторінки збірки документів, підготовленої Анатолієм Васильовичем Пивоваром.

Автор хоча і не є фаховим істориком, але має безсумнівний хист джерелознавця. Слід зауважити, що «Задніпрські місця» – то його мала батьківщина (уродженець с. Дерев'янка, він виріс в іншому кіровоградському селі – Червоній Кам'янці), хоча життя та кар'єра оддавна завели його до Києва.

Документи, що ввійшли до збірки, походять з київських архівів, а також з архівних зібрань Москви та Санкт-Петербурга. Хоча, як заявлено в титулі книги, більшість публікованих документів належить до середини XVIII ст. (хронологічного відтинку 1730–1750-х рр.), подекуди зустрічаються унікальні акти значно ранішого часу (з середини XVII ст. включно).

Більшість матеріалів збірки пов'язана з діловодною документацією Гетьманщини (особові реєстри, майнові акти, купчі, судові справи тощо), представлені також документи церковного обліку, адміністрації Нової Сербії та картографічні джерела. П'ять розділів праці носять такі назви: «Відомості про склад задніпрських поселень Миргородського і Полтавського полків 1752 р.», «Описи землеволодінь та документи з прав власності на задніпрські ґрунти», «Справа про повернення спадкоємних володінь Данила Апостола під Криловим», «Відомості про переселення жителів у зв'язку з утворенням Нової Сербії», «Інші документи з історії Задніпрського краю початку та середини XVIII ст.». У «Додатках» подані глумачення окремих рідковживаних і застарілих слів, список основних літературних джерел, на які є посилення у роботі, географічний покажчик тощо.

Матеріали, публіковані у збірці, виразно антропоцентричні. Вони несуть чимало соціальної, генеалогічної, історико-топографічної

інформації. Історики, які займаються популярними нині дослідженнями у царині історичної антропології (мікроісторії, історії повсякденності), безумовно мають звернути на неї якнайпильнішу увагу.

З-поміж джерельних родзинок збірки особливу увагу привертає приватновласницький акт 1650 р. з архіву козацького старшинського роду Волювачів (Волевачів), завірений Б. Хмельницьким (с. 139–140). Останній названий тут «кревним» Волювачів, що напевно стане «новиною» для дослідників «клану Хмельницьких». Дослідникам гетьманського роду Апостолів стануть у нагоді матеріали про їх маєтності у Крилові та в інших «задніпрських місцях» (с. 190–213), інформація про діяльність «стрільців», яких миргородські полковники утримували в «узбережних» придніпровських сотнях полку. Згадки про маєтності Богунів, Дорошенків, Сірків на території колишнього Чигиринського полку так само не залишать байдужим знавця козацької старовини. Взагалі наведені реєстри купчих-актів володіння (укладені-списані у середині XVIII ст.) є унікальним джерелом з історії регіону кінця XVII – початку XVIII ст., оскільки бодай частково інформують нас про зміст величезної кількості наразі вже втрачених приватновласницьких актів.

Документи збірки проливають світло на прикордонні відносини між владами Російської імперії та Речі Посполитої в регіоні у першій половині XVIII ст. (універсали гетьманів І. Скоропадського, Д. Апостола, матеріали щодо прикордонної комісії Карла фон Штофеля 1732 р.). Чимало даних в збірці і щодо проблематики Нової Сербії, зокрема щодо спроб українських козацьких влад протидіяти новосербському проекту, організації переселення української людності за новосербський кордон – на терито-

рію Новослобідського козацького полку, з'ясовуються також заплутані питання долі «сербської» топоніміки в регіоні.

Особливою заслугою А. Пивовара вважаю введення у науковий обіг матеріалів ревізії 1752 р. Миргородського (сотні Архангелогородська, Власівська, Городиська, Кременчуцька, Крилівська, Потоцька) та Полтавського (сотні Келебердянська, Переволочанська, Орлянська) козацьких полків. Сподіваюсь, це пришвидшить давно назріле комплексне наукове опрацювання багатой історичної спадщини цих військово-територіальних утворень. Зрештою, збірка стане у нагоді тим, хто цікавиться суспільно значущими (з нашою славно/сумнозвісною любов'ю до ювілеїв) питаннями виникнення-заснування конкретних міст і сіл (переважно на теренах сучасної Кіровоградської області) та формування церковно-приходської мережі на цих теренах.

У такому об'ємному виданні безперечно важко уникнути окремих похибок. Трапляються вони і на сторінках рецензованої збірки. Зокрема, на карб автору можна поставити те, що він відмовився від подання певних різночитань і така надмірна рішучість буває заводить його на манівці (як-от прізвища «Заїка» відчитане як «Зайка», «Лобойко» як «Обойко» тощо), але такі випадки аж ніяк не ставлять під сумнів загальну вартість рецензованої праці.

З прикрістю маємо зауважити і те, що наклад 100 примірників аж ніяк не вартий видання такого наукового і громадського значення*. Сподіваюся, що визнання заслуг джерелознавця на регіональному рівні (нещодавно п. Пивовару у Кіровограді була присуджена обласна премія ім. В. Ястребова) може посприяти новому виданню цієї праці Анатолія Васильовича та його нових проектів, які її хронологічно продовжують.

* Лише почасти це компенсує розміщення електронної версії книги в *Internetі* (<http://myslenedrevo.com.ua/studies/pyvovar/index.html>).